

סדר הפרשת תרומות ומעשרות

ראשי פרקים:

- א. פתיחה – דרשת חז"ל
- ב. פשט המקרא
- ג. ביאור דרשת חז"ל
- ד. הסבר קדימת הפרשת ביכורים להפרשת תרומה
- ה. הסבר סדר הפרשת תרומות ומעשרות
- ו. סיכום

א. פתיחה – דרשת חז"ל

תנן בתרומות:

"המקדים תרומה לַבְּכוּרִים, מעשר ראשון לתרומה ומעשר שני לראשון, אף על פי שהוא עובר בלא תעשה – מה שעשה עשוי, שנאמר: 'מלאתך ודמעך לא תאחר'. ומנין שיקדמו הַבְּכוּרִים לתרומה, זה קרוי תרומה וראשית וזה קרוי תרומה וראשית? אלא יקדמו הַבְּכוּרִים, שהן בְּכוּרִים לְכָל, ותרומה לראשון, שהיא ראשית, ומעשר ראשון לשני, שיש בו ראשית"¹ (פ"ג, מ"ו-מ"ז).

במשניות אלה נקבע סדר הפרשת תרומות ומעשרות: בְּכוּרִים, תרומה גדולה, מעשר ראשון, מעשר שני. בהכללת בְּכוּרִים בסדר הפרשה זה יש מן החידוש. לפום ריהטא, בקביעת סדר טמונה ההנחה שאנחנו עוסקים במערכת אחת בעלת כמה מרכיבים שיש לקבוע את הסדר הפנימי שלה. ברם, נראה בפשטות, שתרומות ומעשרות הטובלים משתייכים למערכת

1. משניות אלה הקובעות את סדר הפרשת תרומות ומעשרות, כתובות בלשון ובסגנון של מדרש הלכה. בעוד שדרך המשנה היא לקבוע את ההלכה הפסוקה, במשניות אלה יש ציון אף למקור ההלכה: במשנה ו' מצויין הלאו ובמשנה ז' מצויין המקור לקביעת סדר הפרשה. כפי שנראה בהמשך הדברים, ציון מקורי הדינים מלמד על גופי ההלכות. למקבילות למשניות אלה במדרשי ההלכה ראה: מכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דכספא, פרשה י"ט, מהדורת הורוביץ-רבין עמ' 318-319; מכילתא דרשב"י, משפטים כ"ב, כח, מהדורת אפשטיין-מלמד, עמוד 213.

הלכתית אחת, ואילו בפורים שאינם טובלים אינם שייכים לאותה מערכת². לכן נראה שלא נשנתה כאן הלכה של קביעת סדר פנימי אלא דין של קדימויות: יש להפריש בפורים לפני תרומה גדולה, תרומה גדולה לפני מעשר ראשון, ומעשר ראשון לפני מעשר שני³. דין קדימה קובע סדרי הפרשה ביחס להפרשות שונות אף שהן לא משתייכות למערכת אחת. אלא שיש לעמוד על טיבו של דין זה של קדימויות בהפרשה, ומתוך כך לעמוד על טיבה של כל מערכת הפרשת תרומות ומעשרות.

בנוסף לקביעת סדר הפרשת תרומות ומעשרות, במשניות אלו נקבע שהמקדים את המאוחר למוקדם עובר בלאו של 'מלאתך ודמעך לא תאחר'. ברם, הדברים שתומים וחתומים. המשנה לא מבארת מהם מלאתך ודמעך, וכיצד למדו חז"ל מפסוק זה שאסור לשנות את סדר הפרשת תרומות ומעשרות. הדברים מבוארים יותר במקבילה שבמכילתא:

" מלאתך – אלו בפורים הניטלין מן המלא; 'ודמעך' – זו תרומה; 'לא תאחר' – שלא תקדים מעשר שני לראשון וראשון לתרומה ותרומה לבפורים"
(מכילתא דרבי ישמעאל, עמ' 318, שורות 9–11).

אולם, אף דברי המכילתא עמומים. רש"י בפירושו לתורה (שמות כ"ב, כח) הביא את הסבר המכילתא: " מלאתך – חובה המוטלת עליך כשתמלא תבואתך להתבשל והם בפורים; 'ודמעך' – הוא התרומה, ומסיים: "ואיני יודע מהו לשון דמע". בפירושו לתמורה ד. רש"י (ד"ה זו תרומה) מבאר: "ולפי שהיא מדמעת ועולה באחד ומאה מפיק לה קרא בלשון דימוע". ברם, הדברים תמוהים, שהרי לשון מדומע על תערובת תרומה היא מלשון חכמים, ויותר מסתבר ההיפך, שמשום שתרומה נקראת דמע קראו לתערובתו מדומע. אם כן, עדיין יש לברר על סמך מה קבעו חז"ל שדמע פירושו תרומה, וחזרת הערת רש"י 'ואיני יודע מהו לשון דמע'. רבנו הרמב"ן בפירושו לתורה מציע בדוחק בבאור דברי המכילתא:
"ואולי כאשר יקראו לדעתם במקום הזה הַבְּפֹרִים 'מלאה', בעבור שניטלין מן המלא, יקראו התרומה 'דמע', בעבור שיביאו אותה תירוש ויצהר, לא פרי.

2. עיין בבה בתרא פא. בתוספות ד"ה ההוא למעוטי: "ולרשב"א נראה דלא חשיבי בפורים מצווה תלויה בארץ, דלא דמי לתרומה ומעשר וחלה, דהתם גוף הפירות מחוייבין בתרומה דטבל גינהו ואסורין באכילה ולכן חשובין הן תלוין בארץ, אבל בפורים אין החיוב תלוי בפירות אלא באדם, דאין נאסרין באכילה אף על פי שלא הפריש מהן בפורים, ועוד מדלא חייב תרומה ומעשר עד שיתמרח בכרי מוכח שהחיוב תלוי בפירות לפי שלא הגיע עדיין זמן חיובן, אבל בפורים ודאי חובת הגוף גינהו". ברם, גם לדעה הראשונה שם בתוספות, שבפורים הם מצווה התלויה בארץ, בפשטות היא שייכת למערכת אחרת מוּז של תרומות ומעשרות.

3. וכך מורה בפשטות לשון משנה ז' 'זמנין שיקדמו', 'יקדמו הַבְּפֹרִים'. אולם הרמב"ם בהלכות תרומות (ג', כג) מדבר על סדר הפרשת תרומות ומעשרות, עיי"ש בלשונו.

והזכיר שני המינין ממנה, לרמוז כי דינה להפריש תירוש ויצהר אין חיוב להקדימה בענבים וזיתים⁴ (שמות כ"ב, כח).

אולם ביותר צריך עיון הקף הלאו. הלאו אוסר לאחר מלאתך ודמעך. לבאור חז"ל שאלו הם הפכורים והתרומה – פשטות הדברים היא שהלאו מתייחס לשני אלו בלבד, דהיינו הוא אוסר להפריש תרומה לפני פכורים⁵. אולם במשנה מפורש שכל המשנה מסדר ההפרשה ואפילו המקדים מעשר שני למעשר ראשון עובר בלא תעשה. וצריך עיון מהו המקור לכך ומנין לנו לכלול בלאו זה את כל המשנה מסדר הפרשת תרומות ומעשרות. סוף דבר, ההלכה שנשנתה במשנה זו, שהמשנה מסדר הפרשת תרומות ומעשרות עובר בלא תעשה של 'מלאתך ודמעך לא תאחר', מקורה עמום, ובאורם של חז"ל לפסוק דורש באור.

ב. פשט המקרא

עיון במקראות עצמם מוליך לבאור אחר בפסוק 'מלאתך ודמעך לא תאחר'. זה לשון הפסוקים: "מלאתך ודמעך לא תאחר, בכור בניך תתן לי. כן תעשה לשרך לצאנך, שבעת ימים יהיה עם אמו, ביום השמיני תתנו לי" (שמות כ"ב, כח-כט).

הפסוק פותח במלאה ובדמע ומסיים בדיני בכורה. נראה שהמכנה המשותף בין מלאה ודמע ובין בכור הוא כפי שביאר הרשב"ם (שמות כ"ב, כח): 'כל אילו ענייני ראשית הם'⁶. בפסוקים אלו התורה מצווה על מתן הראשית ועל זמנו. ביתס לבכור התורה מצווה לתת לה' וקובעת

4. המעיין בדברי הרמב"ן יעמוד על כך שהרמב"ן מציע את הדברים בדוחק כדי לבאר את דברי חז"ל. ברם, דעתו היא שאין זהו פשוטו של מקרא, ועל כך ראה להלן.
5. כלשון רש"י בתמורה ד, ד"ה זו תרומה: "וקאמר רחמנא ולא תאחר מלאה לדימוע דמעיקרא איבעי ליה לאיתויי מלאה דהיינו פכורים". הכתוב אוסר לאחר מלאה לדימוע, דהיינו להפריש תרומה לפני פכורים.
6. חיוב בכורה בתורה נזכר במספר מקומות ובהקשרים שונים. לא כאן המקום לנתח את מגוון הפרשיות בתורה העוסקות בכבור. נסתפק בציון העובדה שבעוד שבשמות י"ג הדגש המרכזי של מצוות הבכורה קשור במכת הבכורות ובזכר ליציאת מצרים, בבמדבר י"ח ובפסוק שלנו חיוב בכורה מובא עם דיני ראשית הניתנים לכהן, ונראה שחיוב בכורה הוא חיוב מתן ראשית פרי הבטן המצטרף למעגל רחב של חיוב מתן ראשית – ראשית התבואה, ראשית הגז וכד'. זוהי לשון ספר החינוך במצוות קידוש בכורות בארץ ישראל (מצווה ט'): "משרשי מצווה זו שרצה ה' לזכותנו לעשות מצווה בראשית פריינו למען דעת כי הכל שלו ואין לו לאדם דבר בעולם רק מה שיחלק לו ה' בחסדיו, ויבין זה בראותו כי אחר שיגע האדם כמה יגיעות וטרח כמה טרחים בעולמו והגיע לזמן שעשה פרי, וחביב עליו ראשית פריו כבבת עינו, מיד נתנו להקדוש ברוך הוא ומתרוקן רשותו ממנו ומכניסו לרשות בוראו". נראה שהבחינות השונות המתקיימות בבכורה משלימות אחדדי. לניתוח של פרשיות בכורה, עיין מאמרו של דוד הנשקה, "שילוח עבדים והקדשת בכור", מגדים ד', עמ' 15-22, ובמיוחד בעמ' 21-22.

את זמן מתן בכור הבהמה 'שבעת ימים יהיה עם אמו ביום השמיני תתנו לי'. בדומה לכך, ביחס למלאה ולדמע התורה מצווה לא לאחר את נתינתם. וכך ביאר הרמב"ן את הפסוקים: "מצינו 'מלאה' בזרע, 'פן תקדש המלאה תזרע אשר תזרע' (דברים כ"ב ט), ועוד 'כמלאה מן היקב' (במדבר י"ח, כז). התירוש ויצהר, כענין שנאמר 'והשיקו היקבים תירוש ויצהר' (ויאל ב', כד). וגאה לי בלשון הזה כי יקרא פרי השדה והכרם תבואה... ותקרא גם כן אסיף... ולכך תקרא 'מלאה', כי לאוסף הדבר וקיבוצו יקרא מילוי... ועוד יתכן שתקרא 'מלאה', בכינוי לברכה, שימלאו הגרנות בר והיקבים תירוש ויצהר... והמתברכת יקראו 'מלאה'. ויהיה 'דמעך' רמז לתירוש ויצהר, מושאל מן דמעת העין בעבור שידמה לה ברדתו טיפות, או שכל טיפות היורדות שמם דמעה... ואיננו שם לבכי בלבד. וענין הכתוב כי כאשר תאסף פרי השדה ומלאה הגרנות בר, ותדרוך הנסחטים שתזול דמעתה, והשיקו היקבים תירוש ויצהר, לא תאחרם בידך כי בראשיתם תתנם לי, כמו שאמר 'ראשית דגנך תירשך ויצהרך' (דברים י"ח, יד) (שמות כ"ב, כח).

ברוח דומה לבאור הרמב"ן בארו פרשני מקרא רבים⁷. לבאור זה, הפסוק 'מלאתך ודמעך לא תאחר' אוסר לאחר את מתן הראשית, 'אלא תתנה ראשית ותחילה לכל המעשרות' (רשב"ם). נוסף ונאמר, שלהסבר זה הלאו משמר את עצם זהותה הבסיסית של 'ראשית'. ראשית – בהגדרה – צריכה להיות ראשונה, ועל כך מזהירה תורה: אל תאחר את הראשית, אלא תנה ראשונה, כמתחייב מעצם זהותה. הרמב"ן מציין שהבנה זו שונה מבאורם של חז"ל: "ועל דעת רבותינו ז"ל 'לא תאחר' – שלא תאחר המוקדם. ולא פירש איזהו, כי בכאן יזכיר המצוות דרך כלל ואחר כן יבארם, והם סדרו בפורים ותרומה ומעשר ראשון ושני מטעמים שדרשו בהם".

נראה אפוא, כפי שהרמב"ן מציין, שפשט המקרא הוא לאסור לאחר את מתן הראשית, ואילו חז"ל למדו שהכתוב בא לאסור לאחר את המוקדם. נראה שחז"ל נטו כאן מפשט המקרא, וצ"ע כיצד למדו רבותינו את המקרא ומדוע נטו מפשטו.

ג. ביאור דרשת חז"ל

נראה לומר, שאף חז"ל למדו את הפסוק כפשוטו, שהוא אוסר לאחר את מתן הראשית. ואף על פי כן למדו מכאן שהמשנה את סדר הפרשת תרומות ומעשרות, עובר בלאו של 'מלאתך ודמעך לא תאחר'. זאת משום שסדר הפרשת תרומות ומעשרות איננו סדר פנימי של מערכת

7. עיין בפירושיהם של רס"ג, ראב"ע ורשב"ם לשמות כ"ב, כח.

הפרשת תרומות ומעשרות, אלא סדר ההפרשה הוא מדין קדימה הבנוי על ראשית. נמצא, שכל המשנה את סדר ההפרשה מאחר את הפרשת הראשית, ולכן הוא עובר על הלאו. והדברים מפורשים במשנה. במשנה ז' נאמר:

"ומנין שיקדמו הבכורים לתרומה, זה קרוי תרומה וראשית וזה קרוי תרומה וראשית? אלא יקדמו הבכורים, שהן בכורים לכל, ותרומה לראשון, שהיא ראשית, ומעשר ראשון לשני, שיש בו ראשית".

במשנה זו מפורש בסדר ההפרשה נקבע לפי גדרי ראשית: בכורים קודמים משום שהן בכורים לכל; לאחר מכן תרומה גדולה שהיא ראשית; ואילו קדימת מעשר ראשון לשני אינה משום שהוא לכשעצמו קודם, אלא משום שיש בו ראשית, דהיינו תרומת מעשר. נמצא שאין סדר הפרשה עצמאי של תרומות ומעשרות הקובע סדרי הפרשה. דין אחר לחלוטין נשנה כאן – לא דין של סדר פנימי, אלא דין של קדימה שנקבע מכוח ההגדרות של ההפרשות כראשית. רמות שונות של הגדרת ההפרשות השונות כראשית קובעות את קדימותה של הפרשה אחת לחברתה. ממילא, המשנה את סדר ההפרשה ומקדים את המאוחר למוקדם עובר על הלאו של 'מלאתך לא תאחר'. אולם, זאת לא משום שהקדמת המאוחר היא עצם האיסור (כפי שהבין הרמב"ן), אלא משום שכל המשנה את סדר ההפרשה נמצא מאחר את הראשית.

ונראה שלכך התכוונו חז"ל בקביעתם – "מלאתך" – אלו בכורים הניטלין מן המלא, 'ודמעך' – זו תרומה". באור קביעה זו הוא שבפסוק זה התורה אוסרת לאחר את הראשית, ושני סוגי ראשית בדינו – בכורים ותרומה. נמצא, שאף לבאורם של חז"ל, הלאו בפסוק זה אוסר לאחר את מתן הראשית, כפי שעולה מפשוטו של מקרא. קביעתם שיש לזהות את מלאה ודמע כתרומה וכבכורים, יכולה להתפרש מצד ההקשר, משום שהן ראשיות, או שיש לצרף לכאן את ההסברים הלשוניים שהוצעו לעיל. ואף שציינו לעיל שיש בהם מן הדוחק, אף על פי כן לדברינו באורם – ולו רק מבחינת ההקשר – משתלב בפשוטי המקראות ואינו מנותק מהם כליל, כפי שעולה לפי הבנתו של הרמב"ן.

לכן הוזכרו בכורים בסדר ההפרשה יחד עם תרומות ומעשרות אף שהם לא משתייכים למערכת אחת, משום שלא נשנה כאן דין סדר ההפרשה של מערכת אלא דיני קדימה של ראשית, ובכורים 'קרוי תרומה וראשית והן בכורים לכל' (לשון המשנה). ממילא, מתורצת גם קושייתנו כיצד נכלל המקדים מעשר שני למעשר ראשון בלאו, הלא לדברי המכילתא 'מלאתך' – אלו הבכורים, 'ודמעך' – זו תרומה. לדברינו, הכל אתי שפיר. לאמיתו של דבר סדר ההפרשה נקבע על ידי שני מושגים בלבד – בכורים ותרומה. אף קדימת מעשר ראשון למעשר שני היא משום שיש בו ראשית. לכן, המקדים מעשר שני למעשר ראשון, מאחר את הפרשת הראשית שבו, ולכן הוא עובר על הלאו.

ד. הסבר קדימת הפרשת ביכורים להפרשת תרומה

נראה להוסיף ולומר, שבקביעה שסדר הפרשת תרומות ומעשרות בנוי על דיני קדימה מכוח הגדרת ראשית, נקבע לא רק שנשנה כאן דין של קדימה ולא דין של סדר, אלא שמשנתנה כל הבנת סדר ההפרשה. סדר הפרשה של מערכת (ואפילו דין קדימה) בנוי על ידי היררכיה של הפרשות – אחת ראשונה, אחרת שנייה וכו'. פשטות הדברים היא שלכל הפרשה יש מקום אחר במערכת – הפרשה ראשונה היא של בְּפֹרִים; הפרשה שנייה היא של תרומה גדולה; הפרשה שלישית היא של מעשר ראשון והפרשה רביעית היא של מעשר שני. אולם נראה, שסדר הפרשה הבנוי על הגדרות ראשית קובע שכל הפרשה שהיא של ראשית הרי שהיא ראשונה. והדברים מוכרחים מעצם הגדרת דבר כראשית. יוצא, אפוא, שהפרשת תרומה גדולה, אף שהיא באה לאחר בְּפֹרִים, תהא מוגדרת לא כהפרשה שנייה אלא כהפרשה ראשונה – ראשית. ואם ישאל השואל מהו, אפוא, פשר קדימת בְּפֹרִים לתרומה, נראה ששאלה זו כבר נשאלה במשנה: "ומנין שיקדמו הבְּפֹרִים לתרומה, זה קרוי תרומה וראשית וזה קרוי תרומה וראשית?"⁸ ותשובת המשנה בצידה: "אלא יקדמו הבְּפֹרִים, שהן בְּפֹרִים לכל, ותרומה לראשון, שהיא ראשית, ומעשר ראשון לשני, שיש בו ראשית". באור הדברים: אמנם גם בְּפֹרִים וגם תרומה גדולה הן ראשית, אך כל אחת היא ראשית של מערכות שונות. קדימת בְּפֹרִים לתרומה נובעת מכך שהמערכת שבְּפֹרִים היא הראשית שלה קודמת למערכת שתרומה גדולה היא הראשית שלה. ממילא יוצא שיש להפריש בְּפֹרִים לפני תרומה, אף ששניהם מהווים ראשית. המערכת שבְּפֹרִים מהווה את הראשית שלה היא המערכת הראשונה שהאדם פועל בה, ולכן הראשית שלה מופרשת ראשונה בחינת בכור, ולכן יקדמו בְּפֹרִים שהן בְּפֹרִים לכל⁹. סיכומו של דבר, בְּפֹרִים מופרשים קודם תרומה, אך לא לפני תרומה, שכן שניהם מהווים הפרשות של ראשית.

ובבאור העניין, התורה מצווה על הפרשות רבות של 'ראשית': ראשית פרי האדמה – בְּפֹרִים (דברים כ"ו, א-יא); ראשית התבואה – דגן, תירוש ויצהר – תרומה גדולה (דברים י"ח, ד); ראשית עריסותיכם – חלה (במדבר ט"ו, יז-כא); ראשית הגז (דברים י"ח, ד); ראשית פרי הבטן – בכור⁹. להפרשות אלו יש מכנים משותפים: הם כולם ניתנים לכהן ולכולם אין שיעור

8. אמנם במכילתא קביעת הסדר בנויה על מערכת שיקולים הלוקחת בחשבון כמה שמות קרויה כל הפרשה – בְּפֹרִים קרויה ארבעה שמות, תרומה גדולה קרויה שלושה שמות, מעשר ראשון קרוי שני שמות, ומעשר שני קרוי שם אחד בלבד. אך במשנה נראה כדברינו. ובדוחק יתכן שכך גם יש להבין את דברי המכילתא.

9. הביטוי "ראשית" ביחס לבכורה לא מפורש בתורה. אולם ציווי התורה במדבר פרק י"ח ובשמות פרק כ"ב על בכורה בהקשר אחד עם ראשית מורה שאף בבכור יש עניין של ראשית. ועיין לעיל הערה 6.

מדאורייתא¹⁰. נראה, שזאת משום שהדגש ב'ראשית' אינו על הנתינה לכהן כדי לתת לו שכר חלף עבודתו¹¹, אלא היא מהווה ביסודה נתינה לה', שמטרתה מושגת בעיקר על ידי עצם הפרשה¹². הרמב"ם במורה הנבוכים (ח"ג פל"ט) כתב טעם משותף לכל מצוות הראשית: "ליתן ראשית כל דבר לאלוה – לחזק מדת הנדיבות ולמעט תאוות המאכל וקנות הממוץ". בעל ספר החינוך בשרשי מצוות ראשית הדגיש טעם שונה, והוא לטעת את ההכרה של 'לה' הארץ ומלואה, מעין הרעיון העומד ביסוד חיוב ברכות הנהנין¹³. התורה בדברים ח' התריעה

10. פְּפֹרִים – רמב"ם הלכות פְּפֹרִים, ב', יז ו-ג', א; תרומה גדולה – הלכות תרומות, ב', א ו-ג', א; חלה – הלכות פְּפֹרִים, ה', א; ראשית הגז – הלכות פְּפֹרִים, י', א; בכור – הלכות בכורות, א', א (מובן שלא ניתן להתייחס לשיעור ביחס לבכור). ישנם מכנים משותפים לחלק מחיובי הראשית – חלקם טובלים (תרומה גדולה וחלה); לרובם יש קדושה (בכור בהמה טהורה קרב על גבי המזבח; לתרומה גדולה, לחלה ולפְּפֹרִים יש קדושת תרומה, עיין הלכות תרומות, ט"ו, כ).
11. מאבא מרי שליט"א שמעתי פעמים רבות שבפרשה בבמדבר י"ח יש חילוק יסודי בין מתנות כהונה ובין מתנות לוי. הכהנים מופקעים מקבלת נחלה: "ויאמר ה' אל אהרן בארצם לא תנחל חלק לא יהיה לך בתוכם, אני חלקך ונחלתך בתוך בני ישראל" (פסוק כ). לעומתם, הלויים מקבלים נחלה: "ולבני לוי הנה נתתי כל מעשר בישראל לנחלה, חלף עבודתם אשר הם עבדים את עבדת אהל מועד" (פסוק כא). המעשר שהלויים מקבלים הוא נחלתם, והוא מהווה מעין שכר תמורת עבודתם במקדש. חילוק יסודי זה נובע משוני מהותי בין קדושת כהונה ובין לוי. כפי שביאר מו"ר מרן הגר"ד הלוי סולובייצ'יק זצ"ל, הכהנים הופרשו והוקדשו לעבודת ה' ויש לכהן קדושת כהונה בגברא. לעומת זאת, הלויים הובדלו לעבודה, והכשר הלויים לעבודה כרוך במינויים לעבודה. עיין בשיעורים לזכר אבא מרי ז"ל, ח"ב, עמ' סג-סד. לכן הם חלוקים בנטילת נחלתם: הכהנים שבגברא קדושים לעבודת השם – ה' הוא נחלתם והם לא נוטלים נחלה; ואילו הלויים שהובדלו לעבודה – לא נוטלים נחלה בתוך בני ישראל אלא נחלים נחלה אחרת, את המעשר. שוני יסודי זה ניכר במתנותיהם: מעשר ראשון הינו חולין ומותר לזרים (הלכה כחכמים), ויש לו שיעור, שכן מדובר בשכר, שצריך להיות בעל כמות משמעותית – שכן עיקרו במה שהלוי מקבל, ואילו למתנות כהונה רבות יש קדושה ואין להן שיעור. ועוד נראה להוסיף, שבמתנות לוי הנהנינה היא ללוי עצמו, ואילו במתנות כהונה רבות הנתינה ביסודה היא לה', המתקיימת באמצעות נתינה לכהן שהוקדש לעבוד. הדברים מפורשים בבמדבר י"ח, יב-יג: "כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן ראשיתם אשר יתנו לה' לך נתתים. בכורי כל אשר בארצם אשר יביאו לה' לך יהיה". לכן כהנים אוכלים קדשי קדשים שכן הם אוכלים משולחן גבוה, מה שאין כן הלויים. ועיין עוד בתוספתא פְּפֹרִים פ"א ה"ב, ובתוספתא כפשוטה עמ' 826-827. [לאחר העלאת הדברים על הכתב, הקדיש אבא מרי את השיעור השנתי שהוא מעביר באלול לע"נ הור"י ז"ל לנושא מתנות כהונה ולוי].
12. הרמב"ם בספר המצוות (שורש שנים עשר) הדגיש שיש למנות רק מצווה אחת ביחס למתנות כהונה. ביחס לרוב מצוות ראשית הדגיש במניין המצוות את הפרשה, חוץ מראשית הגז, שם הדגיש את הנתינה, בעקבות לשון המקרא 'וראשית גז צאנך תתן לו'. נראה שהדבר כרוך גם בכך שראשית הגז הינו חולין. הרמב"ן שם בד"ה וכן הדין השני חולק, ובמתנות הטובלות מונה שתי מצוות – הפרשה ונתינה, ואכמ"ל.
13. בעל החינוך הדגיש נקודה זו בכמה מקומות: במצווה ט' ביחס לבכור (והדברים הובאו לעיל בהערה

על סכנת שכחת ה' על ידי אדם העושה חיל: "פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת. ובקרך וצאנך ירביון וכסף וזהב ירבה לך וכל אשר לך ירבה. ורם ללבך ושכחת את השם א-להיך המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים... ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה" (דברים ח', יב-יח). כנגד סכנה זו התורה ציוותה על אדם העושה חיל והאוסף את פרי עמלו, להפריש לה' את ראשית פרי עמלו, ובכך להביע את הכרתו הברורה שה' א-להיו הוא הגותן לו כח לעשות חיל.

לכשנעייין בחיובי 'ראשית' השונים, נראה שהם מקיפים את מעגלי היצירה והצריכה העיקריים של האדם – מהצומח (בפורים, תרומה וחלה) ומהחי (ראשית הגז ובכור). שלושת הפרשות ה'ראשית' מהצומח מופרשות ממעגלי היצירה והצריכה של האדם מהצומח:

בפורים מופרשים מהמעגל הראשון – ראשית פרי האדמה. לאמיתו של דבר, נראה שחיוב בפורים אינו ראשית מהפירות הגדלים מהאדמה, אלא ראשית של האדמה שממנה האדם מוציא את פרי עמלו¹⁴. אלא היות שלא ניתן לתת ראשית מהאדמה עצמה, לכן ציוותה תורה לתת מראשית פרי האדמה. כך עולה מהמקרא עצמו – מביא הפורים מצהיר: "הגדתי היום לה' א-להיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו". במקרא בפורים עיקר ההודאה של המביא את בכוריו הוא על האדמה: "ויבאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש". וכך עולה מהלכות בפורים בתורה שבעל פה – חיוב הבאת בפורים הוא רק לבעל אילנות שיש לו בעלות על קרקע בארץ ישראל. לכן מופקע מהבאת בפורים הקונה אילן אחד בתוך שדה חברו, משום שאין לו בעלות על הקרקע שהאילן גדל בו (הלכות בפורים, ב', יג). זהו גם יסוד ההפקעה של הגדל בעציץ נקוב ובספינה, משום שאינו 'בארצם' (שם, ט'). ואף שעציץ נקוב הינו כקרקע והגדל בו בארץ ישראל חייב במצוות התלויות בארץ, אין זיקה בין הגדל בו ובין הודאה על הארץ. ונראה שזו גם הסיבה שבפורים באים רק משבעת המינים (שם, ב'). היות שהבאת בפורים היא כדי להביא מראשית האדמה עצמה, לכן מביאים רק ממינים שנשתבחה בהם הארץ.

6; במצווה ע"ב ובמצווה תר"ו ביחס לבפורים; במצווה תצ"ו ביחס לתרומה גדולה. על אף השוני בין הרמב"ם והחינוך יש נקודת השקפה ביניהם, והיא הכרת האדם במשמעות בעלות וקניינים בעולמו של הקב"ה. ברם נעיר, שבעוד שהרמב"ם גותן טעם אחד לכל הראשיות, החינוך לא עקבי במתן טעם אחד לכל מצוות הראשית. בחלק ממצוות ראשית הוא מדגיש את הנתינה לכהן כדי לדאוג לפרנסתו. ראה במצווה שפ"ה ביחס לחלה, ומצווה תצ"ו ביחס לראשית הגז. דומה, שבראשית הגז הוא מדגיש את הנתינה כלשון המקרא ומשום שהוא חולין (על מעמדו השונה של ראשית הגז הערבו בהערה הקודמת).

14. עיקרי הדברים על בפורים כראשית האדמה הם מתורתו של הרב אלחנן סמט. ראה את מאמרו "מצוות בפורים", דף קשר לבני הישיבה בצבא (ס"ד), ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים, אלול תשמ"ח.

תרומה גדולה מופרשת מהמעגל השני – ראשית התבואה. לאחר שאדם הביא את ראשית האדמה, המעגל השני הוא הצומח מהאדמה – התבואה. מהדגן, מהתירוש ומהיצהר, שהם עיקר יכולו ומזונו של האדם, עליו להביא את ראשיתם לה'.

חלה מופרשת מהמעגל השלישי – ראשית העיסה. את התבואה שגידל אדם בשדה הוא מביא אל ביתו ומכניסו למעגל חדש – מעגל האוכל. נתינת מים לקמח הופכת אותו לעיסה שהיא תחילת תהליך הכנת אוכל, ואת ראשית האוכל יש לתת לה' – חלה¹⁵.

עד כאן ראשית ממעגלי הצומח – האדמה, התבואה והאוכל.

שתי הפרשות ראשית מהחי מופרשים ממעגלי היצירה והצריכה מהחי:

בכור מופרש ממעגל אחד – ראשית פרי הבטן, הן מהבנים והן מהבהמה, ניתן לה'¹⁶.

ראשית הגז מופרשת ממעגל שני – ראשית הצמר. מהחי אדם גם מוציא את לבושו, ואת ראשית הגז הוא נותן לה'¹⁷.

חיובי הפרשת ראשית כוללים את מעגלי הצריכה והיצירה העיקריים של האדם: ראשית מאדמתו, ראשית מתבואתו, ראשית מלחמו, ראשית מפרי הבטן, ראשית מלבושו.

מעתה, קדימת הפרשת בְּפֹרִים להפרשת תרומה גדולה ברורה ומחזורת כשמלה. היות שבְּפֹרִים הם ראשית האדמה ואילו תרומה גדולה היא ראשית התבואה, הרי שקודם יש להפריש את ראשית האדמה עצמה, ורק לאחר מכן את ראשית מה שצומח ממנו. לכן, אף ששניהם קרויים תרומה וראשית, הפרשת בְּפֹרִים קודמת להפרשת תרומה משום ש'הן בְּפֹרִים לְכָל'.

15. נראה, שההסבר לדין המפריש חלתו קמח שאינה חלה (הלכות בְּפֹרִים, ח', א) כרוך בדברינו. כל עוד לא נתנו המים הרי הקמח שייך למעגל הדגן, ולכן לא שייך להפריש חלה שהיא ראשית העיסה המתחילה את מעגל האוכל. לכן איתא בירושלמי ביצה פ"א ה"י, שהתר מלאכת אוכל נפש מוגבל רק למלאכות שמשמור ואילך: "ר' אחא בשם רשב"ל: אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם עד ושמרתם את המצוות". וביאר רבינו נתנאל מקינן בביצה ג. תד"ה גזרה: "דהיינו מלישה ואילך, אבל בשאר מלאכות דמקודם לכן אסורין". באור הדברים הוא שהתורה התירה מלאכות באוכל, ורק מלישה ואילך האדם עוסק באוכל. לפני לישה העיסוק הוא עדיין בדגן. והדברים מבוררים יותר בלשון הרמב"ן במלחמות השם לביצה (יג: בדפי הרב אלפס): "אלא הוּוּ יודעים שלא כל המלאכות הותרו ביו"ט אלא הכשר המאכלים לאכלן, כגון אפיה ובישול וכיוצא בהן. אבל לצוד בעלי חיים שאינם ברשות אדם, וכן לעקור דבר מגידולו, כגון קצירה ותולדותיה, אלו וכיוצא בהן אסורין והן בכלל מלאכת עבודה".

16. עיין לעיל הערה 6.

17. על היוקה בין ראשית הגז ובין לבוש עמד החינוך במצווה תצ"ו, עיי"ש בלשונו.

ה. הסבר סדר הפרשת תרומות ומעשרות

עד כאן עסקנו בהסר קדימת גפורים לתרומה גדולה. מכאן נעבור לדון בהבנת סדר הפרשת תרומות ומעשרות עצמם. אף כאן, כפי שראינו במשנה, לא מדובר בסדר פנימי של מערכת אחידה, אלא בקדימויות הכרוכות בהגדרת ראשית. כאמור, קדימת תרומה גדולה למעשר ראשון ושני נובעת מעצם הגדרתו כראשית, וקדימת מעשר ראשון למעשר שני היא משום שיש בו ראשית, דהיינו תרומת מעשר. קדימה זו כרוכה בהבנת אפיו של מעשר ראשון, שממנו נובע אפיה הכפול של תרומת מעשר¹⁸.

התורה מציינת שמעשר ראשון ניתן ללויים כנחלה: "ולבני לוי הנה נתתי כל מעשר בישראל לנחלה חלף עבדתם אשר הם עבדים את עבדת אהל מועד" (במדבר י"ח, כא). הלוי המובדל לעבודת אהל מועד לא נחל בתוך בני ישראל חלקת אדמה. את נחלתו הוא מקבל מידי בני ישראל – מעשר מיבולם¹⁹. היות שמעשר זה הוא נחלתו, הרי שהוא נחשב ככריו של הלוי, ולכן כשם שישראל חייב להפריש מכריו, כך גם על הלוי להפריש ממנו את מתנותיו: "ואל הלוי תדבר ואמרת אלהם, כי תקחו מאת בני ישראל את המעשר אשר נתתי לכם מאתם בנחלתכם, והרמתם ממנו תרומת ה', מעשר מן המעשר" (במדבר י"ח, כו). בהפרשת תרומת מעשר הלוי מקיים קיום הפרשה כפול: הפרשת תרומה והפרשת מעשר. לכן יש לתרומת מעשר אופי כפול – יש לו קדושת תרומה ויש לו שיעור מעשר כמעשר ראשון. פשר השם 'תרומת מעשר' איננו רק תרומה מהמעשר, אלא משקפת את העובדה שהיא עצמה בעלת זהות כפולה – תרומה ומעשר. לכן, אומרת המשנה, יש להפריש מעשר ראשון לפני מעשר שני – "שיש בו ראשית". היות שמעשר ראשון מהווה את כריו של הלוי שיתחייב להפריש ממנו ראשית, לכן יש להפרישו לפני מעשר שני.

יוצא, אפוא, שסדר הפרשת תרומות ומעשרות נקבע כולו לפי שיקולי ראשית, ואין בו כלל סדר פנימי של מערכת. סדר הפרשת גפורים, תרומה גדולה ומעשר ראשון, נקבע מכוח והותם כראשית. ההפרשה היחידה שניתן לומר עליה שהיא שנייה – היא הפרשת מעשר שני.

לאמיתו של דבר, הדברים מחוייבים, שכן אין בתורה כלל מערכת של תרומות ומעשרות. אין בתורה פרשה המביאה בכפיפה אחת תרומות ומעשרות. ההפרשות השונות מובאות בתורה במקומות נפרדים, ועניינה של כל הפרשה שונה מחברתה.

תרומה גדולה – הציווי על תרומה גדולה בתורה נמצא במספר מקומות בויקה לשאר הפרשות ראשית בתורה. בספר דברים התורה מצווה:

"ראשית דגנך תירשך ויצהרך וראשית גז צאנך תתן לו" (י"ח, ד).

18. את עיקרי הדברים על אפיה הכפול של תרומת מעשר שמעתי מידידי הרב ברוך גיגי הי"ו.

19. עיין לעיל הערה 11.

בספר במדבר תרומה גדולה מובאת בתוך שאר מתנות כהונה, בהקשר של ראשית יחד עם
פְּכוּרִים וּבְכוּרִים:

"כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן ראשיתם אשר יתנו לה' לך נתתים. בכורי
כל אשר בארצם אשר יביאו לה' לך יהיה... כל פטר רחם לכל בשר אשר יקריבו
לה' באדם ובהמה יהיה לך" (י"ח, יב-טו).

עניינה של תרומה גדולה הוא הפרשת ראשית התבואה לה'.

מעשר ראשון – הציווי על מעשר ראשון נמצא במדבר י"ח בסמוך למתנות כהונה. ברם,
היא שונה לחלוטין מחיוב תרומה וקובעת לעצמה פרשה נפרדת.
"ולבני לוי הנה נתתי כל מעשר בישראל לנחלה, חלף עבודתם אשר הם עבדים
את עבדת אהל מועד" (כא).

מעשר ראשון הינו שכר הניתן ללויים, וכל אופיו ומהותו שונים מתרומה גדולה שהיא
ראשית²⁰.

מעשר שני – הציווי על מעשר שני לא נמצא כלל ביחד עם הציווי על תרומה גדולה ועל
מעשר ראשון. בדברים י"ד התורה מצווה:

"עשר תעשר את כל תבואת זרעך היצא השדה שנה שנה. ואכלת לפני ה'
א-להיך במקום אשר יבחר לשכן שמו שם מעשר דגנך תירשך ויצהרך ובכרת
בקרך וצאנך, למען תלמד ליראה את ה' א-להיך כל הימים" (כב-כג).

עניינו של מעשר שני הוא שיאכל האדם מפרי עמלו לפני ה'. לכן הוא מוזכר בדברים י"ב
יחד עם שאר דברים הבאים למקדש:

"והיה המקום אשר יבחר ה' א-להיכם בו לשכן שמו שם, שמה תביאו את כל
אשר אנכי מצווה אתכם. עולתיכם וחבתיכם, מעשרתיכם ותְּרִמַת ידכם וכל
מבחר נדריכם אשר תדרו לה'. ושמתם לפני ה' א-להיכם אתם ובניכם
ובנותיכם ועבדיכם ואמהתיכם והלוי אשר בשעריכם כי אין לו חלק ונחלה
אתכם" (יא-יב)²¹.

ובכן, לפנינו שלושה עניינים, שהתורה מצווה עליהם בפרשיות נפרדות, ויסודותיהם שונים
זה מזה – ראשית, שכר ללוי ואכילה לפני ה'. לכן, אין מקום לקביעת סדר פנימי, שהרי אין
כאן מערכת בעלת מרכיבים שהם בעלי זיקה אחד לשני, אין סיבה לקבוע שהפרשת מעשר
ראשון לכשעצמה קודמת להפרשת מעשר שני, שהרי אלו הפרשות שאין ביניהן כל זיקה.

20. ראה לעיל הערה 11.

21. דברינו כאן סמוכים על שולחנו של רש"י בדברים י"ב, ו, שפירש את 'מעשרתיכם' – 'מעשר בהמה
ומעשר שני לאכול לפני מן החומה'. ברם, הרמב"ן שם באר שב'מעשרתיכם' הפסוק מכוון להבאת
מתנות כהונה ולויה, ולכן באר שהכוונה למעשר ראשון.

דין אחר לחלוטין נשנה כאן – דין של קדימה של ראשית: "יקדמו הבכורים, שהן בכורים לכל, ותרומה לראשון, שהיא ראשית, ומעשר ראשון לשני, שיש בו ראשית".

אמנם, ישנה זיקה מסויימת בין תרומה גדולה, מעשר ראשון ומעשר שני, שהרי כולם טובלים. ברם, לאור דברינו זיקה זו מוארת באור חדש לחלוטין. תרומות ומעשרות טובלות, אך לא משום שלא הופרשו כל רכיבי מערכת אחידה. דין אחר נשנה – כריו של אדם הינו טבל כל עוד לא הופרשו ממנו כל המתנות שיש חיוב להפרישם ממעגל התבואה, אף שלא מדובר במערכת אחידה. ממילא נבין היטב את שיטת הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות (י', יט), שישנם פערים בענישתו של אוכל טבל. לדעת הרמב"ם יש חיוב מיתה בידי שמים לאוכל טבל רק בטבל הטבול לתרומה גדולה ולתרומת מעשר, אך לא בטבל הטבול למעשרות²². שיטתו הגורסת שיש רמות שונות באיסור טבל, מוכנת היטב לאור דברינו, שיש חיוב הפרשה נפרד של מתנות שונות עצמאיות. לכן ישנם שמות שונים של טבל.

ו. סיכום

עקבנו במאמר זה אחר סדר הפרשת תרומות ומעשרות. עמדנו על כך שאין מערכת אחידה של הפרשת תרומות ומעשרות, אלא מספר מתנות שונות שיש חיוב להפרישן. לכן סדר ההפרשה איננו סדר פנימי של מערכת, אלא בנוי על דין קדימה שנקבע לפי זהות ההפרשות כראשית היות שראשית בהגדרה הוא ראשון, הרי שגם הפרשת תרומה שהיא לאחר בכורים נחשבת כהפרשה ראשונה. הקדימה נקבעה משום שמדובר בראשיות של מעגלים שונים הבאים זה אחר זה, ולכן הפרשות הראשית באות זה אחר זה. הלאו 'מלאתך ודמעך לא תאחר' אוסר לאחר את מתן הראשית. היות שסדר ההפרשה בנוי על זהות כראשית, כל המשנה את הסדר מאחר ראשית ועובר על הלאו.

22. ולדעה השניה בתוס' ביבמות פו. ד"ה אי מהתם, שיש חיוב מיתה בידי שמים לאוכל טבל הטבול למעשר עני, נראה שהבינו שיש מערכת אחת של תרומות ומעשרות. לכן, כל עוד לא הופרשו כל המתנות, יש חיוב מיתה בידי שמים.